

ساختار سوره «طه» و سیر هدایتی آن

مریم حاجی عبدالباقی^۱

معصومه معظمی گودرزی^۲

چکیده

ساختارشناسی سوره ها شیوه‌ای برای دستیابی به غرض سوره و فهم مفاهیم آیات است و شبهه‌ی پراکندگی و گسیختگی آیات را باطل می‌کند. سوره «طه» یکی از سوره‌های مکی است که در اوج سختی‌ها و مشقت‌های پیامبر (صلی الله علیه و آله) در امر تبلیغ دین و اشتیاق فراوان او برای هدایت مشرکان نازل شده است؛ لذا مهرورزی ربّ، نسبت به پیامبرش در سراسر سوره هویدا است. گرچه گزارش‌هایی از سیاق آیات سوره طه در کتب معتبر وجود دارد، ولی در این مقاله از طریق کشف ارتباط لفظی و محتوایی آیات، سیاق آیات این سوره بدست آمد و با توجه به اهداف سیاق‌ها، سیر هدایتی و غرض اصلی سوره معلوم می‌شود. سیر هدایتی سوره، توجه به ذکر می‌باشد. از فرآیند ذکر در این سوره چنین به نظر می‌رسد که ذکر، به معنای توجه به حضور در برابر ذات یکتای حق تعالی است؛ حضوری که مصون‌کننده از ابتلا به گناه بوده و تقوآآور است، پس هدایت در گرو این حضور است. این هدایت، خشوع و تبعیت را در برابر قرآن و رسول و ولیّ او زیاد کرده، لذا سعادت در دنیا و آخرت را نصیب متقی می‌کند.

کلید واژه‌ها: ساختارشناسی، سوره طه، هدایت، ذکر، خشیت، تبعیت

^۱. استادیار دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران شمال

^۲. فارغ التحصیل کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث از دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه

آزاد اسلامی واحد تهران شمال

مقدمه

یکی از ابعاد شگفت‌انگیز قرآن کریم، تناسب آیات آن با یکدیگر است.^۱ از دل این تناسب، محور و غرض واحدی بدست می‌آید^۲ که در معرفی انسجام و به هم پیوستگی آیات نقش بسزایی دارد.^۳ فهم این غرض مفسر را یاری می‌کند تا در پرتو آن بتواند به مقاصد و جزئیات هر سوره دست یابد.^۴ برخلاف نظر مستشرقین که آیات هر سوره را منقطع و بی ربط می‌دانند، آیات سوره طه کاملاً به هم پیوسته و مرتبط است. آیات این سوره مانند دانه‌های زنجیر به هم متصلند و دارای انسجامی تنگاتنگ می‌باشند که ما را به هدفی معین رهنمون می‌شوند. علامه طباطبایی نیز وجود دسته‌ای از آیات را در درون سوره، دلیل بر انسجام آن آیات می‌داند که مقصد معینی را بیان میکنند و با مقاصد سایر سوره‌ها تفاوت دارد.^۵ میدانی و محمد محمود حجازی نیز معتقدند در هر سوره، آیات حول یک موضوع واحدند.^۶

از مفسرانی که کار ساختارشناسی سوره را انجام داده‌اند، می‌توان به سید قطب در تفسیر فی ظلال القرآن، سعید حوی در تفسیر الاساس فی التفسیر، سید محمد باقر حجتی و بی‌آزار شیرازی در تفسیر کاشف، عبدالله محمود شحاته در کتاب اهداف و مقاصد سوره‌ها اشاره کرد. محمد حسین الهی زاده نیز از قرآن پژوهانی است که کار ساختارشناسی سوره‌ها را از طریق بررسی لفظی - محتوایی تحت عنوان تدبیر درقرآن انجام داده است .

۱. بقاعی، نظم الدرر، ج ۱، ص ۲؛ زرکشی، ج ۱، ص ۱۳۱

۲. حوی، البیان، صص ۹۲ و ۹۳

۳. طباطبایی، المیزان، ج ۱، ص ۱۴

۴. خامه‌گر، ساختار هندسی سوره‌های قرآن، ص ۹

۵. طباطبایی، المیزان، ج ۱، ص ۱۴

۶. خامه‌گر، ساختار هندسی سوره‌ها، ص ۶۸

برای کشف ساختار سوره‌ها دو روش قابل پیگیری است: (۱) روش معنایی: که در آن پژوهشگر برای یافتن ساختار سوره، به بیان ارتباط معنایی آیات و کشف هر سیاق از طریق این ارتباط معنایی می‌پردازد.

(۲) روش لفظی _ محتوایی: که در آن پژوهشگر برای یافتن ساختار سوره، از پیوند لفظی آیات به طور جدی و پیگیرانه بهره می‌گیرد و این ارتباط را دستمایه ارتباط محتوایی آیات قرار می‌دهد و بدین طریق سیاقات و ساختار سوره به دست می‌آید. در این مقاله سعی شده تا با استفاده از روش دوم (لفظی _ محتوایی) به کشف ساختار سوره که در نهایت به کشف غرض اصلی سوره منتج می‌شود، پرداخته شود. به نظر می‌رسد بررسی ارتباط لفظی محتوایی سیاق نسبت به روش اول، یعنی بررسی معنایی برتری دارد زیرا مستنداست^۱ و استنادش بر اساس دلایل لفظی و محتوایی اتصال و انفصال آیات می‌باشد و موجب کشف رابطه جزئیات آیات و ساختار سوره می‌شود، در حالی که در کشف ساختار به روش معنایی فقط معنا اساس تشکیل سیاق است. از این رو برای یافتن معنای مرتبط با سیاق، ممکن است سیاق‌ها به صورت پراکنده از میان آیات بدست بیاید ولی در روش بررسی این پژوهش (لفظی _ محتوایی) سیاق‌ها طبق چیدمان خود قرآن به ترتیب آیات، پشت سرهم آمده است. این بررسی با رعایت ترتیب آیات، از امتیازات این روش محسوب می‌شود، زیرا انسجام آیات به قوت خود باقی می‌ماند.^۲ این مقاله حاوی قسمتهایی است که عبارتند از: معرفی سوره طه، ساختار و محتوای سوره، اهداف فصول، سیر هدایتی و غرض اصلی سوره. در پایان نیز نمودار درختی ساختار سوره طه ارائه شده است.

۱- معرفی سوره طه

۱. الهی زاده، تدبیر در قرآن (از سوره ناس تا نبأ)، ص ۱۷

۲. همان، ص ۳۰

سوره «طه»، یکی از سوره‌های مکی است که در اوج سختی‌ها و مشقات پیامبر (صلی الله علیه و آله) در امر تبلیغ اسلام، بر ایشان نازل شد. سراسر این سوره نشان از مهرورزی پروردگار نسبت به رسولان الهی، خصوصاً پیامبر اسلام دارد. «طه»، دو حرف از حروف مقطعه و رمزی از رموز قرآن می باشد که این سوره با آن آغاز شده است. سوره «طه» به خاطر حرف «ط» با سوره‌های شعرا و نمل و قصص در حروف مقطعه «طسم، طس و طسم» به ترتیب هم گروه و به طواسین معروف است. به خاطر «هاء» با سوره مریم در «کهیعیص» هم گروه می‌باشد. بیستمین سوره قرآن می باشد که نامهای دیگری مانند الکلیم و موسی نیز برای آن ذکر شده است. مکی بودن این سوره بجز دو آیه ۱۳۰ و ۱۳۱ اجماعی است. بین سالهای هفتم و یازدهم بعثت، پس از سوره مریم نازل شده است که سالهایی پراختناق برای تبلیغ دین بوده و تعداد اندکی به اسلام ایمان آوردند. تعداد آیات این سوره به نظر کوفیون ۱۳۵ و شامل ۱۳۴۱ کلمه و ۵۲۴۵ حرف می باشد. در این سوره ۲۷ بار نام ربّ در داستان حضرت موسی (علیه السلام) و آیات مربوط به رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) آمده؛ که بیانگر حمایت های همه جانبه ربّ از رسولانش است. با توجه به آغاز و پایان این سوره با خطاب به رسول اکرم (ص)، دلجویی از ایشان در قسمت آغازین و پایانی و همچنین نظر به اینکه وزارت هارون بزرگترین حمایت الهی برای موسی (علیه السلام) بود که سرپیچی از او برای قوم گران تمام شد، می توان چنین نتیجه گرفت که حمایت از پیامبر اسلام هم، در تبعیت مومنان از جانشین و ولی اوست؛ لذا سرپیچی از فرامین او برای مسلمین گمراهی به بار می آورد. امید است قرآن پژوهان با استناد به روایات و انطباق آن بر محور معنایی این سوره، اهمیت نقش هدایتی حضرت علی بن ابیطالب علیه السلام که بر اساس روایات مستند فراوان شیعه و سنی خلیفه و ولیّ برحقّ رسول الله صلی الله علیه و آله می باشد را نمایانگر شوند.

۲- ساختار و محتوای سوره طه

ساختار این سوره از پنج سیاق تشکیل شده که سیاق دوم، خود، پنج دسته را در خود جای داده است. دلایل لفظی اتصال آیات هر سیاق و همچنین دلایل محتوایی کشف سیاقات، که محتوای کامل سوره را نیز در خود جای داده، به همراه غرض هر سیاق بیان شده و در نهایت، دلایل انفصال هر سیاق از سیاق دیگر آورده شده است. گفتنی است با وجود ارتباط آیات از لحاظ لفظی و محتوایی، سیاق اول تشکیل می شود و به دلیل نبودن اتصال از نظر لفظی و محتوایی، سیاق دوم شروع شده که البته در بعضی آیات با وجود ارتباط در لفظ، ولی به علت قطع ارتباط محتوا، پایان سیاق اعلام می شود و سیاق بعد آغاز می گردد. در بعضی آیات، وحدت موضوعی ارجح بر نبود ارتباط لفظی میان آیات بوده، لذا سیاق ادامه یافته است؛ این سبک کار تا پایان سوره ادامه دارد. سپس سیر هدایتی سوره و غرض اصلی سوره طه ذکر شده است.

۲-۱- سیاق اول: شامل آیات ۱-۸ میباشد.

۲-۱-۱- دلایل لفظی اتصال آیات^۱

آیه ۱- طه در وصف رسول الله (صلی علیه وآله) است.^۲

آیه ۲- منظور از ضمیر «ک»، رسول خدا صلی الله علیه و آله است.

آیه ۳- «تذکره» وصف برای قرآن است.^۳ آیه ۴- «تنزیلاً» وصف برای تذکره است.^۴ آیه

۵- «الرَّحْمَن» خبر هو محذوف است.

۱. از آنجا که آوردن آیات حجم مقاله را بالا میبرد، از آوردن آن صرفنظر شد؛ برای بررسی دقیق همراه داشتن کتاب قرآن الزامی است.

۲. طبرسی، مجمع البیان، ج ۷، ص ۴

۳. قرشی، احسن الحدیث، ج ۶، ص ۳۱۷

۴. طیب ابراهیم، اعراب القرآن الکریم، ذیل آیه

آیه ۶- ضمیر «ه» در «لَه» عائد به الرحمن است. آیه ۷- ضمیر «ه» در «أَنه» عائد به الرحمن است.

آیه ۸- «الله» لفظ جلاله بیان است برای «مَمَّن خلق» که در آیات قبلی آمده؛ یعنی آفریننده جهان و دارنده رحمت عالمگیر همان الله است.^۱

۲-۱-۲- دلایل محتوایی ارتباط آیات

سیاق اول: توجه به مهرورزی خدا نسبت به رسولش در مقابل مشرکان لجوج و ستیزه جو که در آیه ۹۷ سوره مریم با لفظ «لُدَّا» از آنان یاد شده است.^۲ خداوند رسول را آگاه می-سازد که خودش را برای آنان به سختی نیندازد.

(آیات ۱ و ۲) در آیه بعد بیان می کند که قرآن تذکره (ایجاد کننده ذکری) برای اهل خشیت است. (آیه ۳) [تا به وسیله آن حضور دل یابند و یکتای مطلق در دل آنان جلوه گیری کند]^۳ این تذکره از سوی خالق رحمانی که مدبر است نازل شده؛ که هستی متعلق به اوست، لذا بر سرّ و خفای آن نیز آگاه است پس تنها اوست خداوند یکتایی، که دارای اسماء نیکوست .. آیات (۸-۴)^۴

۲-۱-۳- **غرض سیاق اول:** دلجویی از رسول خدا (صلی الله علیه وآله)، و دیگر این که قرآن تذکره ای به ذکر توحید برای اهل خشیت است.

۲-۱-۴- دلایل انفصال سیاق اول از سیاق دوم

۱. قرشی، احسن الحدیث، ج ۶، ص ۳۷۲

۲. طباطبایی، المیزان، ج ۱۴، ص ۴

۳. همان، ج ۴، ص ۱۱۹؛ قرشی، احسن الحدیث، ۶۳۷؛ شحاته، درآمدی بر اهداف و مقاصد سوره ها، صص ۳۶۴-۳۶۶

۴. طباطبایی، المیزان، ج ۱۴، صص ۱۱۹ و ۱۲۰

۵. میبیدی، کشف الاسرار، ج ۲، ص ۳۷؛ بقاعی، نظم الدرر، ج ۵، ص ۹؛ بازرگان، نظم قرآن، ج ۱، ص ۳۶۳؛ ابولفتوح رازی، روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۳۲

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى (۸) وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى (۹)^۱

با پایان یافتن آیه هشت، آیه بعد موضوع دیگری را آغاز می کند و آن شروع بخشی از داستان زندگی حضرت موسی (علیه السلام) است. ضمیر «ک» در «اتاک» که در آیه ۹ آمده، دلیلی لفظی بر خطاب جدید خداوند به رسول الله (صلی الله علیه وآله) است و این خبر از ورود به موضوعی دیگر و ورود به سیاق بعد است؛ لذا سیاق اول پایان یافته و سیاق دوم با آیه ۹ آغاز شده است.

۲-۲-سیاق دوم: شامل آیات ۹-۹۸ میباشد .

این سیاق از پنج دسته تشکیل شده است که در این قسمت به ترتیب دلایل لفظی اتصال آیات هر دسته و همچنین دلایل انفصال هر دسته از دیگر دسته‌ها و دلایل محتوایی اتصال آیات هر دسته آورده شده که در پایان به غرض دسته‌ها به صورت جداگانه منتج میشود.

۲-۲-۱-دسته اول: شامل آیات ۹-۲۴ می باشد.

۲-۲-۱-۱-دلایل لفظی اتصال آیات

آیه ۹- در این آیه، استفهام تقریری در این آیه وجود دارد. «و» استیناف است. آتاک حدیث موسی مستأنفه است. آیه ۱۰-«هَلْ» حرف استفهام برای تقریر است؛ «إِذْ» ظرف ماضی متعلق به حدیث است.^۲

آیه ۱۱- «ها» ضمیر عائد به النَّار است. «إِنَّ» برای تأکید است. «أَنَا رَبُّكَ» جواب ندا در آیه قبل است.^۳

۱. ترجمه: و خداوندی است که معبودی جز او نیست؛ و نامه‌های نیکوتر از آن اوست (۸) و آیا خبر

موسی به تو رسیده است (۹)

۲. طیب ابراهیم، اعراب القرآن الکریم، ذیل آیه

۳. همان، ذیل آیه

آیه ۱۲-ان برای تاکید است.

آیه ۱۳- «أَنَا اخْتَرْتُكَ» معطوف بر جواب ندا می باشد.^۱

آیه ۱۴- «انَّ» تأکید آیه قبل، «أَنْنِي انا الله» بدل از «ما» است.

۱۵- ان تأکید است. «إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ» تعليله است.^۲ أَكَاذُ أَخْفِيهَا جمله معترضه است.^۳

آیه ۱۶- این آیه، تکمیل مطلب سابق است.^۴ طيب می گوید:

فَ : فصیحه است و لا یصدتک جزم جواب شرط مقدر است.^۵ كَ : خطاب به موسی در آیات قبل و «ها» ضمیر عائد به الساعه است.

آیه ۱۷- از این آیه تا هشت آیه بعد اشاره به عصا و يد و بیضاء دارد. آیه با آیات قبل دارای وحدت موضوعی است.^۶ در این آیه استفهام تقریری وجود دارد.^۷

آیه ۱۸- هی : ضمیر عائد به تلک (عصا) است. آیه ۱۹ : «ها» ضمیر عائد به عصا. آیه ۲۰ : «ف» : حرف عطف . القاها معطوف بر قال^۸

آیه ۲۱ : ضمیر «ها» به «حیّه». آیه ۲۲- ضمیر ک دریدک وجناحک عاید به موسی در آیه ۱۱ است. آیه ۲۳-لدرلنریک تعلیل است ، مصدر مؤول (آن نریک) متعلق به فعل محذوف .^۹

۱. همان، ذیل آیه

۲. طیب ابراهیم ، اعراب القرآن الکریم، ذیل آیه

۳. قرشی، احسن الحدیث، ج ۶، ص ۳۸۳

۴. همان، ص ۳۸۴

۵. طیب ابراهیم، اعراب القرآن الکریم، ذیل آیه

۶. الهی زاده، سایت تدبیر در قرآن

۷. طباطبایی، المیزان، ج ۱۴، ص ۱۴۲

۸. طیب ابراهیم، اعراب القرآن، ذیل آیه

۹. همان، ذیل آیه

آیه ۲۴- ل: تعلیل است، مصدر مؤول (آن نریک) متعلق به فعل محذوف.^۱

۲-۲-۱-۲- دلایل محتوایی ارتباط آیات دسته اول

در دسته اول، (آیات ۲۴ - ۹) خداوند خبر نحوه نبوت حضرت موسی را در آیات (۹ تا ۱۳) بیان می کند^۲ و در آیه ۱۴ پیامی را که باید مبلغ آن باشد به او وحی می کند که خدایی جز من نیست پس تنها مرا عبادت کن و برای ذکرم (حضور دل) نماز را بپا دار [که نماز بهترین حضور خاشعانه در برابر حق است].^۳ آیه ۱۵ خبر از آمدن قیامت می دهد [تا پشتوانه ای برای امر ابلاغ رسالت او باشد]^۴ آیه ۱۶ هشدار خداوند بر پیروی نکردن از هواپرستان دارد که صد راه او می شوند.^۵ از آیات (۱۷ تا ۲۳) مقدمات امر رسالت اوست که با ارائه معجزاتی از سوی خداوند، او را جهت انجام رسالت مهیا می کند^۶ و آیه ۲۴ ابلاغ رسمی حکم رسالت او با دعوت فرعون به توحید صادر می شود.^۷

۲-۲-۱-۳- غرض دسته اول:

«اعلام نبوت حضرت موسی (علیه السلام) و ابلاغ حکم رسالت ایشان.» می باشد.»

۲-۲-۱-۴- دلایل انفصال دسته اول از دسته دوم:

۱. همان، ذیل آیه

۲. طبرسی، مجمع البیان، ج ۱۶، ص ۱۳

۳. طباطبایی، المیزان، ج ۱۴، ص ۱۴۰

۴. مدرسی، من هدی القرآن، ج ۱۴، ص ۴۲۱؛ سید قطب، فی ظلال القرآن، ج ۱، ص ۳۳؛ حوی،

الاساس فی التفسیر، ج ۷، ص ۳۳۵

۵. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۳، ص ۱۷۱؛ طباطبایی، المیزان، ج ۱۴، ص ۱۴۰

۶. زحیلی، التفسیر المنیر، ج ۱۶، ص ۱۹۹؛ طریحی، مجمع البیان، ذیل ماده؛ قرشی، احسن الحدیث، ج ۶،

ص ۳۸۴؛ زبیدی، فیروزآبادی، ذیل ماده؛ ابن منظور، لسان العرب، ذیل ماده

۷. بستانی، فرهنگ ابجدی؛ ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ذیل ماده؛ آلوسی، روح المعانی، ج ۸،

ص ۴۹۵؛ طبری، جامع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱۶، ص ۱۲۰

اَذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ (۲۴) قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي (۲۵)^۱

آیه پایان مقول خداوند است، لذا این دسته آیات از نظر محتوایی پایان یافته و دسته آیات بعد با «قال» حضرت موسی آغاز می شود.

۲-۲-۲-۲-۲-۲-۲ : شامل آیات ۲۵-۴۸ می باشد .

۲-۲-۲-۱-۲-۲-۲ دلایل لفظی اتصال آیات

آیه ۲۵-قال شروع تغییر خطاب از موسی (علیه السلام) به ربّ شروع دسته دوم آیه ۲۶-«یسّر» معطوف بر «اشرح» است.^۲ آیه ۲۷-«واو» عطف، و جمله معطوف بر یَسِّر است. آیه ۲۸- «يَفْقَهُوا» جواب طلب است.

آیه ۲۹-۳۲-واو «وَأَجْعَلْ» حرف عطف، جمله معطوف بر احلل، هارون بدل از وزیراً، واو «أَشْرِكُهُ» عطف و جمله اشرك معطوف بر اُشدد است.^۳

آیه ۳۳-۳۵-كَي نَسْبِحُ: مصدر مؤول در محل جر متعلق اجعل، واو عطف مثل آیه قبل جمله متعلق به «اجعل». إِنَّكَ كُنْتَ: تعليله میباشد.^۴

آیه ۳۶ و ۳۷- آیه ۳۶ پاسخ درخواست موسی، واو عطف در آیه ۳۷. آیه ۳۸- «إِذْ» ظرف ماضی متعلق به مَنَّا است. آیه ۳۹-«إِذْ» ظرف ماضی متعلق به مَنَّا است. آیه ۴۰- «إِذْ» ظرف ماضی ساکن متعلق به تُصْنَع، كَ = موسی. آیه ۴۱- واو عطف، إِصْطَنَعْتُكَ معطوف بر جئت است.^۶

۵. ترجمه: اینک به سوی فرعون برو، که او طغیان کرده است. (۲۴) (موسی) گفت: پروردگارا!

سینه ام را گشاده گردان؛ (۲۵)

۲. بستانی، پژوهشی در جلوه های هنری داستان های قرآن، ج ۲، صص ۳۳-۳۲

۳. طیب ابراهیم، اعراب القرآن الکریم، ذیل آیه

۴. همان، ذیل آیه

۵. همان، ذیل آیه

۶. همان، ذیل آیه

آیه ۴۲- انت و کَ ضمیر عائد به موسی هستند. آیه ۴۵- إِنَّ تَأْکِید قبل است.^۱

آیه ۴۶- «إِنِّی مَعْکَمَا» تعلیل است.^۲

آیه ۴۷- إِنَّ تَأْکِید است، «ف» عطف است و «اتیاء» معطوف بر «لا تَخَافا»^۳

آیه ۴۸- إِنَّ تَأْکِید آیه قبل است.

۲-۲-۲- دلایل محتوایی ارتباط دسته دوم

آیات ۲۵ تا ۳۵ مقول قال موسی است که درخواست وزارت هارون در امر رسالتش است. خداوند در آیه ۳۶ که با قال شروع شده، به موسی جواب مثبت می دهد و تا آیه ۴۴ مقول قال است. خداوند جهت [دلگرمی موسی] حمایت های بی دریغش را از طفولیت تاکنون که برای رسالت انتخاب شده برایش بازگو می کند. آیات (۴۰-۳۷).^۴ بار دیگر خداوند حکم رسالت موسی را ابلاغ می کند ولی این بار برای هر دو یعنی موسی و هارون؛ و گوشزد می کند که در حضور فرعون به نرمی سخن بگویند تا شاید متذکر شود یا بترسد (آیه ۴۱- ۴۴).^۵ آن دو ابراز خوف می کنند که خداوند آنان را دلگرمی داده و می گوید من با شما هستم پس نترسید. و پیام مرا که رهایی بنی اسرائیل است، به او ابلاغ کنید و این که اگر تبعیت از هدایت داشت سلام بر او باد؛ در غیر این صورت عذاب می شود؛ آیات (۴۸- ۴۵)^۶

۱. همان، ذیل آیه

۲. همان، ذیل آیه

۳. همان، ذیل آیه

۴. جوهری، الصحاح، ج ۶، ص ۲۲۰۷؛ طریحی، غریب القرآن، ج ۴، صص ۲۳۶ و ۲۳۷

۵. کاشانی، تفسیر المعین، ج ۲، ص ۸۱۵؛ کاشانی، منهج الصادقین، ج ۵، ص ۴۷۰؛ سبحانی، منشور جاوید، ج ۱۲، ص ۷۲

۶. طباطبایی، المیزان، ج ۱۴، ص ۱۵۶؛ ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ج ۵، ص ۲۶۳؛ حقی بروسوی، روح

البیان فی تفسیر القرآن، ج ۵، ص ۳۹۳

۲-۲-۳- غرض دسته دوم

این دسته بیانگر حمایت همه جانبه ربّ از موسی علیه السلام از دوران طفولیت تا به رسالت است؛ البته در زمان رسالت این حمایت با وزارت هارون علیه السلام نمایان است.

۲-۲-۴- دلایل انفصال دسته دوم از دسته سوم

إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَىٰ مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ (۴۸) قَالَ فَمَنْ رُبُّكُمْ يَا مُوسَىٰ (۴) ^۱
در آیه ۴۸ فرمانهای الهی درباره حضور نزد فرعون به پایان رسیده و آیه بعد، آغاز گفتگوهای علنی فرعون و حضرت موسی (علیه السلام) است. لذا این دسته آیات به پایان رسیده و دسته آیات بعد آغاز می شود.

۲-۲-۳- دسته سوم : شامل آیات ۴۹-۵۶ میباشد .

۲-۳-۱- دلایل لفظی اتصال آیات

آیه ۴۹- قال استئناف بیانی است. ^۲ آیه ۵۰- ارتباط معنایی با آیه قبل دارد (سؤال و جواب) ^۳ آیه ۵۱- ارتباط معنایی (سؤال و جواب) وجود دارد. آیه ۵۲- ضمیر «هاء» عائد به قرون الاولی است و آیه ارتباط معنایی (سؤال و جواب) با آیه قبل دارد. ^۴
آیه ۵۳- جمله صله والذی توضیح ربّی و تبیین مجمل است. آیه ۵۴- إِنَّ تَأْکِید برای قبل است. ^۵

آیه ۵۵- ضمائر «هاء» عائد به «ارض» است.

۲. ترجمه: «به ما وحی شده که عذاب بر کسی است که (آیات الهی را) تکذیب کند و سرپیچی نماید»

(۴۸) (فرعون) گفت: «پروردگار شما کیست، ای موسی؟» (۴۹)

۲. طیب ابراهیم، اعراب القرآن الکریم، ذیل آیه

۳. الهی زاده سایت تدبر در قرآن

۴. همان.

۵. سید بن قطب، فی ظلال القرآن، ج ۴، ص ۲۳۴۰

آیه ۵۶-«ه» ضمیر عائد به فرعون است. با این آیه، دسته سوم آیات تمام می شود چون در آیه بعد موضوع بحث عوض می شود.^۱

۲-۲-۳-۲- دلایل محتوایی ارتباط آیات دسته سوم: حضرت موسی علیه السلام با حمایت ربّ نزد فرعون ابلاغ رسالت می کند و سوالات او را پاسخ می دهد. آیه (۵۵) - (۴۹)

ولی با وجود دیدن معجزات باز هم فرعون ابا کرده و او را تکذیب می کند. (آیه ۵۶)
۲-۲-۳-۳- غرض دسته سوم: بیان مناظره توحیدی موسی علیه السلام با فرعون می - باشد.

۲-۲-۳-۴- دلایل انفصال دسته سوم از دسته چهارم:
و لَقَدْ أَرْسَلْنَا آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَأَبَى (۵۶) قَالَ أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَى (۵۷)^۲

این دسته آیات با «قال» فرعون آغاز شده که مقول آن سوال از ربّ موسی و هارون است و وضعیت نسل های گذشته است. با شکست فرعون در مناظره توحیدی موسی (علیه السلام) از آیات بعد مبارزه او با موسی علیه السلام ابعاد جدیدتری به خود می - گیرد که در دسته بعد آمده است.

۲-۲-۴- دسته چهارم: این دسته شامل آیات ۵۷-۷۹ میباشد .

۲-۲-۴-۱- دلایل لفظی اتصال آیات

۱. الهی زاده ، سایت تدبیر در قرآن (اتصال موضوعی بین آیات : با تفاوت در موضوع دسته ها متفاوت می شود گرچه اتصال ادبی هم داشته باشد)

۱. ترجمه : ما همه آیات خود را به او نشان دادیم؛ اما او تکذیب کرد و سرباز زد (۵۶) گفت : «ای موسی ! آیا آمده ای که با سحر خود ، ما را از سرزمینمان بیرون کنی؟ (۵۷)

آیه ۵۷- فاعل قال ضمیر مستتر «هُوَ» است که عائد به فرعون می باشد. در عین حال آیه بیانگر آغاز موضوع جدید میان موسی و فرعون است .

آیه ۵۸- «ف» حرف عطف ، «ک» ضمیر عائد به موسی

آیه ۵۹- آیه جواب طلب فرعون است . کُم : منظور، فرعونیان است. وحدت موضوعی با آیه قبل دارد.

آیه ۶۰- اتحاد موضوعی با آیات قبل دارد.^۱

آیه ۶۱- آیه اتحاد موضوعی با آیات قبل دارد.

آیه ۶۲- آیه اتحاد موضوعی با آیات قبل دارد.

آیه ۶۳- این آیه توضیح تصمیمات گرفته شده در خلوت آیه قبل است. آیه اتحاد موضوعی با آیات قبل دارد.

آیه ۶۴- ف : فصیحه، اجمعوا : جواب شرط مقدر^۲

آیه ۶۵- اتحاد موضوعی با آیات قبل موجود است.

آیه ۶۶- ارتباط معنایی (سوال و جواب) میان آیه و آیه قبل وجود دارد.

آیه ۶۷- فاء : عطف، اوجس معطوف بر «حبالهم» است.^۳

آیه ۶۸ و ۶۹- آیه ۶۸ اتحاد موضوعی با آیات قبل دارد. «واو» در آیه ۶۹ حرف عطف است و اَلْقَى معطوف بر لاتخف است.^۴

آیه ۷۰- فاء: عطف ، «الْقَى السَّحْرَه» معطوف بر «فَأَلْقَى موسی عصاه» است.^۵ آیه ۷۱- ضمائر «کُم» عائد به «السَّحْرَه» است .

۱. الهی زاده سایت تدبر در قرآن (با اَنحَاد موضوعی دسته واحد می شود)

۲. طیب ابراهیم، اعراب القرآن الکریم، ذیل آیه

۳. همان، ذیل آیه

۴. همان، ذیل آیه

۵. همان، ذیل آیه

آیه ۷۲- آیه اتحاد موضوعی با آیات قبل دارد. (سوال و جواب) ارتباط معنایی نیز وجود دارد.

آیه ۷۳- إِنَّ: تأکید مطلب قبل است.^۱ آیه ۷۴- إِنَّ: تأکید برای مطلب قبل است.^۲ آیه ۷۵ و ۷۶- عاطفه، جمله مَنْ يَأْتِ مَعْطُوفٌ بِرِ «مَنْ يَأْتِ بِهِ» است، جَنَاتٍ بدل درجات می- باشد.

آیه ۷۶ و ۷۷- تکرار «عَشِيَهُمْ» برای عظمت و هولناک بودن منظره غرق شدن فرعون و سپاهیان می باشد.^۳ فرامین الهی به حضرت موسی (علیه السلام) آمده است. در آیه ۷۸ «فاء» عاطفه است. جمله «اتبعهم فرعون...» معطوف بر مَقْدَر (فَفَعَلَ مُوسَى مَا أَمَرَ بِهِ) فَاتَّبَعَهُمْ

آیه ۷۹- اتصال موضوعی با آیات قبل دارد لذا أَرْجَحُ بر لفظ است.^۴

۲-۲-۴- دلایل محتوایی ارتباط آیات دسته چهارم:

موضوع آیات در این دسته آیات از مناظره توحیدی خارج شده و فرعون با شکست در این مناظره [جهت بدست گرفتن اذهان از دست رفته مردم به تهییج اذهان عمومی می- پردازد]. به موسی تهمت ساحری می زند و توطئه علیه قوم فرعون را به او نسبت می- دهد. (آیه ۵۷)^۵ لذا ساحرانی را آماده کرده و با تعیین مکان و زمان از سوی حضرت موسی (علیه السلام) که روز جشن بود، اقدام به مبارزه تبلیغاتی وسیعی بر علیه موسی

۱. همان، ذیل آیه

۲. همان، ذیل آیه

۳. طوسی، ج ۷، ص ۱۹۴؛ زحیلی، ج ۱۶، ص ۲۵۶

۴. الهی زاده، سایت تدبیر در قرآن

۵. حوی، الاساس فی التفسیر، ج ۱۰، ص ۳۳۶۹؛ فراهیدی، العین، ذیل ماده

می کند. (آیات ۵۸ - ۶۰) ^۱ در روز جشن بعد از اندازهای موسی در مورد افتراء به خداوند، بین فرعونیان نزاعی درونی در گرفت که با دخالت دستیاران فرعون با بیان این که این دو ساحر قصد بیرون راندن شما از سرزمینتان و قصد نابودی دیتتان را دارند، ساحران را روانه کردند تا سحرشان را به نمایش گذاشتند؛ ولی با حمایت و دلگرمی ربّ و معجزه موسی تمامی سحر فرعونیان نابود شد. ساحران به معجزه بودن کار موسی یقین یافتند و به او ایمان آوردند. [و این به معنی شکست فرعون در جنگ تبلیغاتیست بود] (آیات ۶۵ - ۷۰) ^۲. تهدیدات فرعون برای بازگرداندن ساحران به کیش قبل، بی ثمر ماند و آنان با اعلام «والله خیر و ابقی» شهادت را برگزیدند. (آیات ۷۱ - ۷۳) ^۳

آیه بعد با «إِنَّ» آغاز شده که به همراه دو آیه بعد، تأکیدی بر «خیر و ابقی» بودن خداوند دارد، زیرا وضعیت نابسامان و عذاب های بی پایان مجرمان در آخرت و بهشت های جاویدان و نعمت های آن برای مؤمنان حکایت از باقی بودن و خیر بودن آن دارد. این پاداش نتیجه ترک شرک و تهذیب نفس ساحران است. (آیات ۷۴ - ۷۶) ^۴ در ادامه نیز سرنوشت شوم فرعون در بُعد حمله نظامی و تعقیب بنی اسرائیل برای کشتن آنان معلوم می شود؛ و آن هلاکت او و همراهانش و شکست فرعونیان بود که پیروزی بنی اسرائیل را در پی داشت. البته این اتفاقات با حمایت ربّ موسی از رسولانش و به وسیله معجزاتش اتفاق افتاد. (آیات ۷۷ - ۷۹) ^۵

-
۱. کاشانی، زبده التفاسیر، ۴، صص ۲۵۰ و ۲۵۱؛ سیوطی، الدرّ المثور، ج ۴، ص ۳۰۴؛ ثعالبی، جواهر الحسان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص ۵۹
 ۲. فیض کاشانی، تفسیر صافی، ج ۳، ص ۲۱۴؛ طباطبایی، المیزان، ج ۱۴، ص ۱۸۰
 ۳. قرائتی، تفسیر نور، ج ۷، صص ۳۶۶ و ۳۶۷؛ ابن عاشور، التحریر والتنویر، ج ۱۶، ص ۱۵۴؛ زحیلی، التفسیر المنیر، ۱۶، ص ۲۴۶
 ۴. طباطبایی، المیزان، ج ۱۴، ص ۱۸۳
 ۵. زمخشری، الکشاف، ج ۳، ص ۷۹، طباطبایی، المیزان، ج ۱۴، صص ۱۸۴ و ۱۸۵

۲-۲-۳- غرض دسته چهارم: بیان حمایت ربّ از رسولانش با رفع تهمت ساحری از موسی و هارون علیهماالسلام، با هلاکت فرعون و نجات بنی اسرائیل است.

۲-۲-۴- دلایل انفصال دسته چهارم از دسته پنجم
وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَ مَا هَدَى (۷۹) يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَ
وَأَعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَ نَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَ السَّلْوَی (۸۰) ^۱

آیه ۸۰ با یا بنی اسرائیل شروع شده و مستأنفه است پس دسته چهارم از نظر لفظی با آیه ۷۹ به پایان می رسد. این دسته با بیان طغیانگری فرعون و ابعاد دشمنی هایش که همه ریشه در تکبر او داشت، در نتیجه شکست و هلاکت او و پیروزی موسی و نجات بنی اسرائیل را در پی داشت، به پایان می رسد. در دسته بعد فصلی جدید از سرگذشت موسی علیه السلام و بنی اسرائیل آغاز می شود.

۲-۲-۵- دسته پنجم: این دسته شامل (آیات ۹۸ - ۸۰) میباشد .

۲-۲-۵-۱- دلایل لفظی اتصال آیات

آیه ۸۰- یا بنی اسرائیل: مستأنفه^۲، مورد خطاب بنی اسرائیل است.

آیه ۸۱- ضمائر «کم» عائد به بنی اسرائیل است .

آیه ۸۲- اِنَّ برای تأکید آیه قبل است. در عین حال وحدت موضوعی دارد .

۲. ترجمه: فرعون قوم خود را گمراه ساخت؛ و هرگز هدایت نکرد (۷۹) ای بنی اسرائیل ما شما را از چنگال دشمنان نجات دادیم؛ و در طرف راست کوه طور با شما وعده گذاردیم؛ و «من» و «سلوی» بر شما نازل کردیم (۸۰)

۲. طیب ابراهیم، اعراب القرآن الکریم، ذیل آیه

آیه ۸۳- اتصال موضوعی بین آیات وجود دارد. آیه ۸۴- «هُم» ضمیر عائد به قوم است. آیه ۸۵- کَ ضمیر عائد به موسی در آیه ۸۳. وحدت موضوعی بین دسته آیات موجود است و اِنْ تعلیله می باشد.^۱

آیه ۸۶- وحدت موضوعی بین آیه با دسته آیات وجود دارد.^۲

آیه ۸۷- «کَ» ضمیر عائد به موسی و «نا» ضمیر عائد به قوم است.

آیه ۸۸- «فَاء» حرف عطف است. و اَخْرَجَ معطوف بر اَلْقَى السَّامِرِ است.^۳

آیه ۸۹- أ: استفهام انکاری، هُم ضمیر عائد به قوم است.^۴

آیه ۹۰- وحدت موضوعی آیه با آیات قبل وجود دارد.

آیه ۹۱- وحدت موضوعی آیه با آیات قبل وجود دارد.^۵

آیه ۹۲- وحدت موضوعی بین آیه و سایر آیات دسته و هُم ضمیر عائد به قوم است.

آیه ۹۳- فَ: عطف، عَصَيْتَ معطوف بر ما مَنَعَكَ است.^۶

آیه ۹۴- «ی» ضمیر عائد به هارون است و وحدت موضوعی بین آیه و آیات قبل

موجود است. آیه ۹۵- وحدت موضوعی بین آیه و آیات قبل موجود است. آیه ۹۶-

ضمیری در نفسی به سامری بر می گردد.

آیه ۹۷- فَادْهَبْ: فاعل آن ضمیر مستتر «أنت» است ضمیر عائد به سامری، وحدت

موضوعی بین آیه و سایر آیات موجود است.

آیه ۹۸- آیه وحدت موضوعی با آیات قبل دارد. ضمیر «کم» عائد به «قوم» است.

۱. همان، ذیل آیه

۲. الهی زاده، سایت تدبر در قرآن

۳. طیب ابراهیم، اعراب القرآن الکریم، ذیل آیه

۴. همان، ذیل آیه

۵. الهی زاده، سایت تدبر در قرآن

۶. طیب ابراهیم، اعراب القرآن الکریم، ذیل آیه

۲-۵-۲- دلایل محتوایی ارتباط آیات دسته پنجم

بعد از نجات بنی اسرائیل، خداوند به آنان وعده های نیکو می دهد و در عین حال هشدار می دهد که مبادا طغیان کنند، زیرا نابودی آنان را در پی خواهد داشت. خداوند می فرماید: (هدایت در گرو توبه، ایمان و عمل صالح است). (آیات ۸۰ - ۸۲) ^۱ [موسی از میان قوم خارج می شود برای وعده اش با پروردگار] میعاد او با خداوند چند روزی بیشتر به طول می انجامد. طغیانی را که خداوند از قبل هشدار داده بود با نافرمانی از ولی خدا، هارون که به آنان هشدار داده بود این فتنه ای است و شما در حال آزموده شدن هستید و خدای شما خداوند رحمان است؛ آشکار می شود. [این نافرمانی آنان را در فتنه سامری گرفتار و به انحراف از دین، یعنی گوساله پرستی می کشاند] (آیات ۸۳ - ۹۱) ^۲ با بازگشت موسی سؤال و جواب او با هارون آغاز می شود و از او توضیح می خواهد. او نیز بیان میکند که ترسیدم که مرا سرزنش کنی که چرا باعث تفرقه قوم و سبب خونریزی میان قوم شده ام صبر کردم تا خود بیایی و خود چه امر کنی. (آیات ۹۴ - ۹۲) ^۳ موسی نیز با شدت با سامری و افراد منحرف برخورد کرده و آثار شرک (گوساله سامری) را از میان برد (آیات ۹۷ - ۹۵) ^۴. زیرا معبود یکتا «الله» است که علمش بر همه چیز گسترده است [نه گوساله ای که هیچ علمی ندارد]. (آیه ۹۸) ^۵. این سیاق نیز با پیام توحیدی به پایان می رسد.

-
۱. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۴۷؛ برقی، المحاسن، ج ۱، ص ۴۲؛ ابن قتیبه، غریب القرآن، ص ۲۳۱؛ حسکانی، شواهد التنزیل، ج ۱، ص ۴۹۱
 ۲. حجازی، تفسیرالواضح، ج ۲، ص ۵۰۲؛ مجاهد، تفسیرمجاهد، ج ۱، ص ۳۹۹؛ شبر، تفسیر القرآن الکریم، ص ۳۱۲؛ سبحانی، منشورجاوید، ج ۱۲، ص ۱۷۱
 ۳. سیدقطب، فی ظلال القرآن، ج ۴، ص ۲۳۴۹؛ مدرسی، من هدی القرآن، ج ۷، ص ۲۱۶
 ۴. حوی، الاساس فی التفسیر، ج ۷، ص ۳۳۸۴؛ حجازی، تفسیرالواضح، ج ۲، ص ۵۰۴
 ۵. سیدقطب، فی ظلال القرآن، ج ۴، ص ۳۳۵۰

۲-۲-۵-۳- غرض دسته پنجم: هدف از رسالت ابلاغ توحید و انذار از شرک است.

درعین حال اعراض از ولیّ خدا(هارون) سبب انحراف قوم از دین شد.

۲-۲-۲- غرض سیاق دوم

با توجه به غرض پنج دسته آیات، غرض سیاق دوم عبارتست از: دعوت به توحید و انذار از شرک و اعلام حمایت ربّ از پیامبرش در امر رسالت است؛ و بیان این مطلب که اعراض از ولیّ خدا سبب انحراف از توحید می شود.

۲-۲-۵-۴- دلایل انفصال دسته پنجم سیاق دوم از سیاق سوم

إِنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا (۹۸) كَذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا^۱ (۹۹)

این دسته آیات، با بیان انحراف قوم بنی اسرائیل از توحید، با آمدن آیه توحیدی به پایان می رسد. در آیه بعد دوباره رسول خدا (صلی الله علیه و آله) مورد خطاب خداوند قرار گرفته با آوردن ضمیر «ک»، در «کذک»، «علیک» و «اتیناک» با بیان موضوعی دیگر که چشم اندازی از قیامت است آغاز می شود. به این ترتیب سیاق دوم نیز به پایان می رسد و لفظ و محتوا ما را به سیاق جدید رهنمون می سازد.

۲-۳- سیاق سوم: شامل آیات ۹۹-۱۱۴ میباشد.

۲-۳-۱- دلایل لفظی اتصال آیات

آیه ۹۹- شروع خطاب به پیامبر (صلی الله علیه و آله)، پایان داستان حضرت موسی

(علیه السلام)، ضمایر «ک» عائد به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در آیات ۱ و ۲.^۱

۱. ترجمه: جز این نیست که معبود شما الله است (ذات واجبی که واجد همه کمالات است) که جز او معبودی نیست، علم و دانش او (همانند وجود و قدرت و رحمتش) همه چیز را فرا گرفته است (۹۸) این گونه بخشی از اخبار گذشته را برای تو بیان می کنیم و بی تردید ذکری [چون قرآن] از نزد خود به تو عطا کردیم (۹۹)

آیه ۱۰۰- مَن أَعْرَضَ عَنْهُ : صفت ذکر ، إِنَّ : تأکید^۲ ، ضمیر «ه» در عنه ضمیر عائد به ذکر است .

آیه ۱۰۱- وحدت موضوعی با آیه قبل دارد .

آیه ۱۰۲- «يَوْمٍ» بدل از يوم القيامة است^۳ .

آیه ۱۰۳- يَتَخَفَتُونَ ؛ حال دوم از مجرمین و هُم : ضمیر عائد به مجرمین است^۴ .

آیه ۱۰۴- هُم ضمیر عائد به مجرمین، وحدت موضوعی با دسته آیات وجود دارد.

آیه ۱۰۵- يَسْأَلُونَكَ : حال مجرمین است^۵ . كَ : ضمیر عائد به پیامبر صلی الله علیه و آله و آیه ارتباط موضوعی با آیات قبل دارد.

آیه ۱۰۶- فَ : حرف عطف ، یذرها معطوف بر «يَنسِفها» است^۶ .

آیه ۱۰۷- ها: در فیها به قاعاً برمی گردد.

آیه ۱۰۸- يَتَّبِعُونَ : حال برای مجرمین است . يَوْم : ظرف زمان متعلق به يَتَّبِعُونَ است^۷ .

آیه ۱۰۹- يَوْمِئذٍ : ظرف زمان . وحدت موضوعی با آیات قبل که ادامه آیات قیامت است.

آیه ۱۱۰- «يَعْلَمُ» تعلیلیه ، و یحیطون حال برای مجرمین است^۸ .

آیه ۱۱۱- وحدت موضوعی آیه با آیات قبل دیده می شود . موضوع هنوز قیامت است .

آیه ۱۱۲- وحدت موضوعی آیه با آیات قبل یعنی موضوع قیامت دارد .

۱. حوی، الاساس فی التفسیر ، ج ۱۰، ص ۳۳۸۶

۲. طیب ابراهیم، اعراب القرآن الکریم، ذیل آیه

۳. همان، ذیل آیه

۴. همان، ذیل آیه

۵. همان، ذیل آیه

۶. همان، ذیل آیه

۷. همان، ذیل آیه

۸. همان، ذیل آیه

آیه ۱۱۳- کذالک اشاره به نزول آیات قبل دارد. این آیه معطوف بر آیه (۹۹ / طه) دارد. «كذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مَنَ انبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ...»^۱ يَتَّقُونَ حال برای مجرمین، و ضمیر هم عائد به مجرمین است.

آیه ۱۱۴- ف: عاطفه، تعالی الله معطوف بر انزلناه است.^۲

۲-۳-۲- دلایل محتوایی ارتباط آیات سیاق سوم

با اتمام داستان موسی (علیه السلام)، خداوند دوباره رسول خدا (صلی الله علیه و آله) را مورد خطاب قرار داده و موضوعی جدید مطرح می شود. سیاق جدید، چشم اندازی از قیامت را آشکار می کند؛ با این بیان که [قرآن] ذکر می است که هر کس از آن اعراض کند در قیامت بار سنگین گناه را به دوش می کشد، که در آن جاودان است. آیات (۱۰۱ - ۹۹)^۳ در آن روز مجرمان نابینا می شوند و با هم در مدت درنگشان در [برزخ] می گویند و کوهها در برابر [مالک بر حق قیامت] کاملاً صاف، بی هیچ پستی و بلندی [کاملاً خاکسارند] انسانها نیز همچون کوهها [در آن روز برخلاف دنیا بی هیچ اعراض و تکبری] در برابر [تنها خداوندی که مالکیتش بی پرده نمایان شده] خضوع می کنند و سر بالا نمی آورند؛ پیروی دعوت کننده را کرده و شفیعان مورد پسند خدا در آن روز به اذنش به شفاعت می پردازند. (آیات ۱۰۹ - ۱۰۲)^۴ هیچ احاطه ای بر علم خدا نیست [او از همه چیز و درون همه آگاه است] همه در برابر او خاضعند و حاملان ستم [اعراض کنندگان از ذکر] نامیداند، ولی مؤمنان بی هیچ کاستی [پاداش می گیرند] (آیات ۱۱۲ - ۱۱۰) این سیاق با «ذکر» آغاز شده و با «ذکر» به پایان رسیده، البته در

۱. طنطاوی، تفسیر الوسیط، ج ۹، ص ۱۵۷

۲. طیب ابراهیم، اعراب القرآن الکریم، ذیل آیه

۳. پورسیف، خلاصه تفسیر، ص ۸۲۵؛ راغب، مفردات الفاظ القرآن، ذیل ماده حمل

۴. سید قطب، فی ظلال القرآن، ج ۴، ص ۲۳۵۳؛ بحرانی، البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۳، ص ۷۷۸؛

حسینی استرآبادی، تاویل الایات الظاهره، ج ۳، ص ۳

پایان بیان می شود که قرآن نیز ذکر است برای ایجاد تقوا و [حال] حضور نازل شده است تا متذکر شود به این که مالک بر حق [در دنیا و آخرت] تنها خداوند متعال است. وحی نیز که از سوی خداست؛ علمی است بی هیچ دخل و تصرف غیر، پس خداوند از رسولش می خواهد عجله نکند [زیرا فراموشی در کار نیست] بلکه طلب علم بیشتر کند (۱۱۳-۱۱۴).

۲-۳-۳- غرض سیاق سوم: «مالک بر حق قیامت خداوند عالمی است که همه در برابر او خاشعند و معرضان ناامیدند.»

۲-۳-۴- دلایل انفصال سیاق سوم از سیاق چهارم

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (۱۱۴) وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلِ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا (۱۱۵) ^۱

با پایان یافتن خطاب خدا به پیامبر در آیه ۱۱۴، آیه بعد به داستان حضرت آدم پرداخته لذا سیاق در آیه ۱۱۴ به پایان رسد.

۲-۴-۴- سیاق چهارم: شامل آیات ۱۱۵-۱۲۸ می شود.

۲-۴-۱- دلایل لفظی اتصال آیات

آیه ۱۱۵- پایان خطاب به پیامبر (صلی الله علیه و آله) و نبودن کلمه ای دلیل بر ادامه آیات قیامت، آغاز موضوع جدید یعنی داستان حضرت آدم (علیه السلام) با آمدن کلمه آدم بیان میشود. آیه ۱۱۶- تکرار لفظ آدم، وحدت موضوعی با آیه قبل دارد. آیه ۱۱۷- تکرار لفظ آدم، إِنَّ: تأکید بر آیه قبل، وحدت موضوعی با آیات قبل دارد. تکرار لفظ

۱. ترجمه: برتر و بلند مرتبه است خدا [یگانه] که فرمانروای هستی و حق محض است؛ و پیش از آن که وحی کردن قرآن بر تو پایان گیرد در خواندنش شتاب مکن، و بگو: پروردگارا دانش مرا بیفزای (۱۱۴) یقیناً پیش از این به آدم سفارش کردیم [که از میوه آن درخت نخورد] پس فراموش کرد و عزمی استوار برای او نیافتیم (۱۱۵)

آدم، إِنَّ: تأکید بر آیه قبل، ها: ضمیر عائد به الجنة. آیه ۱۱۸- ک: ضمیر عائد به آدم، و: عطف، لا تظمؤا: معطوف بر لاتتعری. آیه ۱۱۹- ان تأکید، ک ضمیر عاید به آدم، ها: ضمیر عائد به الجنة.

آیه ۱۲۰- تکرار لفظ آدم اشاره به ادامه داستان آدم دارد

آیه ۱۲۱- «ها» ضمیر عائد به شجره، ف: عطف.

آیه ۱۲۲- «ه» ضمیر عائد به آدم، ثم: عطف، اجتاباه معطوف بر عصی.

آیه ۱۲۳- آیه وحدت موضوعی با آیات قبل دارد و قال: ضمیر مستتر عائد به رب

آیه ۱۲۴- و: عطف، إِنَّ: تأکید، من اعرض معطوف بر من اتبع.

آیه ۱۲۵- ضمیر «ی» عائد به «من» موصول است.

آیه ۱۲۶- قال: جواب سوال آیه قبل است. «آیاتنا» وحدت موضوعی با «ذکری» در آیه

۲۴ را نشان می دهد.

آیه ۱۲۷- و: عطف، نجزی معطوف بر «اتتک» است.

آیه ۱۲۸- إِنَّ برای تأکید آیه قبل است.

۲-۴-۲- دلایل محتوایی ارتباط آیات سیاق چهارم: در این سیاق با آغاز بیان داستان

حضرت آدم موضوعی دیگر در سوره عنوان می شود. اینچنین که آدم لحظه ای از یاد

خدا غفلت کرد و ابلیس او را فریب داد در نتیجه او و همسرش را به مشقت گرسنگی

۱. طیب ابراهیم، اعراب القرآن الکریم، ذیل آیه

۲. همان، ذیل آیه

۳. طیب ابراهیم، اعراب القرآن الکریم، ذیل آیه

۴. الهی زاده، سایت تدبر در قرآن

۵. طیب ابراهیم، اعراب القرآن الکریم، ذیل آیه

۶. همان، ذیل آیه

و برهنگی [در دنیا] انداخت اما او توبه نموده هدایت شد. (آیات ۱۲۲-۱۱۵)^۱ از آن به بعد خداوند برای فرزندان آدم دین را مقرر کرد؛ هر کس تابع آن باشد هدایت و سعادت‌مند در دنیا و آخرت و هر کس اعراض کند گمراه می شود و این گمراهی مشقت در دنیا و آخرت را به دنبال خواهد داشت. در آخرت کور محشور می شود [چون در دنیا خود را به کوری زده و هدایت را ندید گرفته و راه به ضلالت برده] در حالی که از گذشتگان هم عبرت نگرفت پس در آخرت عذاب خواهد شد. آیات ۱۲۳ و ۱۲۴ ذکر را هدایت (دین) و آیه ۱۲۶ ذکر را آیات عنوان کرده که قرآن است (آیات ۱۲۸-۱۲۳)^۲.

۲-۴-۳- غرض سیاق چهارم: «تبعیت از قرآن هدایت و سعادت؛ و اعراض از آن ضلالت و شقاوت را در پی دارد».

۲-۴-۴- دلایل انفصال سیاق چهارم از سیاق پنجم:

أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ
لِّأُولِي النُّهَى (۱۲۸) وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى (۱۲۹)^۳

از نظر موضوعی و لفظی سیاق چهارم به پایان رسید و سیاق پنجم با آیه ۱۲۹ آغاز می-
شود. دلایل انفصال سیاق چهارم از سیاق پنجم: از نظر موضوعی و لفظی سیاق چهارم

۱. سید قطب، فی ظلال القرآن، ج ۴، ص ۲۳۵۷؛ زمخشری، الکشاف، ج ۳، ص ۹۶

۲. خمینی، تفسیر، ج ۵، ص ۴۴۴؛ طباطبایی، المیزان، ج ۱۴، صص ۲۲۷ و ۲۲۸؛ ابن قیم جوزی، تفسیر

القرآن الکریم، ص ۳۷۵؛ دروزه، التفسیرالحدیث، ج ۲، ص ۲۱۴

۳. ترجمه: پس آیا [این حقیقت] سبب هدایتشان نشده است که چه بسیار امت ها را پیش از آنان
هلاک کردیم که [اینان] در مساکن آنان رفت و آمد می کنند. مسلماً در این [امور] نشانه هایی [عبرت
آموز] برای صاحبان خرد است (۱۲۸) و اگر سنت و روشی از پروردگارت [نسبت به تأخیر افتادن
عذاب از آنان] نگذاشته بود و نیز مدتی که [برای زندگی آنان] مشخص و معین شده است، قطعاً
عذاب خدا بدون تأخیر بر آنان لازم و حتم می شد (۱۲۹)

به پایان رسید و سیاق پنجم با این آیه آغاز می شود. آیه ۱۲۸ پایان نتیجه گیری داستان حضرت آدم است. در آیه ۱۲۹ مجدداً خطاب خداوند به پیامبر اسلام بر می گردد .

۲-۵- سیاق پنجم : شامل آیات ۱۲۹-۱۳۵ می شود.

۲-۵-۱- دلایل لفظی اتصال آیات

آیه ۱۲۹- و : استیناف ، كَ : خطاب به پیامبر صلی الله علیه و آله شروع خطاب به پیامبر را نشان می دهد.^۱

آیه ۱۳۰- فَ : فصیحه ، اصبر : جواب شرط مقدر است.^۲

ضمیرهای «كَ» خطاب به پیامبر صلی الله علیه و آله است ، وحدت موضوعی با آیه قبل دارد.

آیه ۱۳۱- و : عطف ، «لا تمدن» معطوف بر اصبر است.^۳ در آیه ۷۳ «والله خیر و ابقی» آمده است. در آنجا خود مقام الوهیت خیر و ابقی است در اینجا رزق متعلق به او بهترین و پایدارترین است .

آیه ۱۳۲- و : عاطفه ، اصطر معطوف بر «لا تمدن» می باشند .

آیه ۱۳۳- وحدت موضوعی بین این آیه و آیات قبل وجود دارد. در اصل به «علی ما یقولون» در آیه ۱۳۰ بر می گردد .

آیه ۱۳۴- أنْ : تأکید^۴ ، این آیه پاسخ سوال آیه قبل است .

آیه ۱۳۵- وحدت موضوعی بین این آیه و دو آیه قبل وجود دارد. هر دو آیه ۱۳۴ و ۱۳۵ اشاره به قیامت دارند.^۵

۱. طیب ابراهیم، اعراب القرآن الکریم، ذیل آیه

۲. همان، ذیل آیه

۳. همان، ذیل آیه

۴. همان، ذیل آیه

۵. الهی زاده، سایت تدبیر در قرآن

۲-۵-۲- دلایل محتوایی ارتباط آیات سیاق پنجم :

با پایان یافتن داستان آدم (علیه السلام)، سیاق قبل پایان یافته و این سیاق نیز با مورد خطاب قرار گرفتن دوباره رسول خدا (صلی الله علیه وآله) از سوی خداوند با اشاره به اجل مسمی آغاز شده است (آیه ۱۲۹)^۱. خداوند بعد از داستان های حضرت موسی و آدم (علیهما السلام) اینچنین رسول خدا (صلی الله علیه وآله) را مورد خطاب قرار می دهد که تو نیز همچون موسی صبوری کن و به تسبیح و ذکر خدا مشغول باش، [زیرا این حضور] به تو آرامش و رضایت خاطر می دهد. رزقی نیکوتر از آنچه دنیا دوستان دارند بخواه و آن رزق ربّ است و اهلّت را به نماز وادار که [تجلی حضور و خشوع در برابر ذات احدیت است و] تقوا آور است [خشوع خشیت رازیده میکند و تبعیت می آورد] (آیات ۱۳۲-۱۳۰)^۲ قرآن آمده تا اتمام حجتی نیز برای مشرکان باشد و تو تنها پیام رسانی هستی پس [خودت را بیش از این به خاطر آن بهانه جویان مشرک به سختی نینداز] چرا که بزودی اهل هدایت [که همان اهل خشیتند] معلوم می گردند. (آیات ۱۳۵-۱۳۳)^۳.

۲-۵-۳- غرض سیاق پنجم: « توصیه پیامبر به ذکر که تقوا آور است و واگذاری مشرکان به گذر زمان»

باتوجه به ارتباط محتوایی میان غرض سیاق ها، اهداف (غرض ها) دسته بندی شده و فصول زیر را تشکیل داده اند، که غرض اصلی سوره از درون این فصول بدست آمده است.

۳. طباطبایی، المیزان، ج ۱۴، ص ۲۳۴

۴. همان، ج ۱۴، ص ۲۳۹؛ سید قطب فی ظلال القرآن، ج ۴، ص ۲۳۵۸؛ زحیلی، التفسیر المنیر، ج ۱۶، ص ۳۰۸

۵. همان، ج ۱۴، صص ۲۴۰-۲۴۲؛ مراغی، تفسیر المراغی، ج ۱۶، صص ۱۶۹ و ۱۷۱؛ راغب، مفردات، ذیل ماده ربص

۲-۶- اهداف فصول سوره

غرض سیاق های سوره در دو فصل دسته بندی می شوند که به ترتیب زیر، اهداف سیاق بیان میگردد:

۲-۶-۱- فصل اول : سیاق اول (آیات ۱-۸) دلجویی از رسول خدا، و قرآن تذکره به ذکر برای اهل خشیت است.

سیاق دوم (آیات ۹-۹۸): حمایت رب از موسی (ع)، دعوت به توحید و انذار از شرک، اعراض از ولیّ خدا سبب انحراف در دین است. یادآوری می شود که هدف سیاق دوم برگرفته شده از پنج دسته درون این سیاق می باشد. که عبارتند از : دسته اول (۲۴-۹) : ابلاغ نبوت موسی (علیه السلام)، برای ذکر، حکم و ابلاغ رسالت موسی (علیه السلام) برای دعوت فرعون به یکتا پرستی. دسته دوم (آیات ۴۸-۲۵) حمایت رب از موسی از طفولیت، و در رسالت با وزارت هارون، اعلام ماموریتش در نجات بنی اسرائیل. دسته سوم (آیات ۵۶-۴۹): مناظره توحیدی موسی با فرعون و شکست فرعون. دسته چهارم (آیات ۷۹-۵۷): شکست توطئه سحر، نجات بنی اسرائیل با حمایت رب. دسته پنجم (آیات ۹۸-۸۰) هدف از رسالت موسی ابلاغ توحید و انذار از شرک، اعراض از فرمان ولایت (هارون) سبب انحراف در دین شد.

۲-۶-۱-۱- هدف فصل اول: حمایت از رسول خدا (صلی الله علیه وآله)، قرآن ذکر است و توحید هدف رسالت است و اعراض از ولیّ خدا سبب انحراف در دین است.

۲-۶-۲- فصل دوم: سیاق سوم (آیات ۹۹-۱۱۴): خداوند عالم دنیا و آخرت است و قرآن ذکر است که اعراض از آن عذاب دنیا و آخرت رادری دارد. سیاق چهارم (آیات ۱۱۵-۱۲۸) : تبعیت از قرآن و رسول سبب هدایت و اعراض از آن سبب ضلالت، نسیان ذکر (هدایت) سبب مشقت دنیا و آخرت. سیاق پنجم (آیات ۱۲۹-۱۳۵) : تسلاهی خاطر پیامبر، توصیه به ذکر (صلاة) که تقوآور است و رها کردن مشرکان به گذر زمان .

۲-۶-۱- هدف فصل دوم: اهل خشیت همان متقینند که تابع قرآن و رسولند، اهل تسبیح و صلوات و اهل هدایتند .

۲-۷- سیر هدایتی سوره طه

با توجه به غرض سیاق ها سیر هدایتی سوره، مخاطب را به سوی ذکر و مراتب آن هدایت میکند. به این ترتیب که در سیاق اول خداوند قرآن را وسیله ای برای ایجاد ذکر و حضور دل در محضر توحید معرفی می کند که تنها اهل خشیت را آگاه می سازد؛ و در سیاق دوم از آنجا که حضرت موسی و ولیّ او هارون (علیهمالسلام)، به عنوان مبلغان توحیدی گام برمی دارند، عدم پیروی از آنان سبب انحراف از توحید است [پس تبعیت از آنان سبب ذکر است]. لذا در سیاق سوم به اعراض کنندگان از ذکر می که به پیامبر اسلام (صلی الله علیه وآله) داده شده (قرآن) هشدار داده شده است تا بدانند مالک بر حق قیامت همان عالمی است که به درون دلها آگاه است و علم او خدشه ناپذیر است. وحی نیز از علم خداوند است از این رو از رسول خدا (صلی الله علیه وآله) خواسته می شود که تعجیل در تکرار نداشته باشد، زیرا این وحی به واسطه فراموشی او دچار نقصان نخواهد شد. در سیاق چهارم مستقیماً خداوند اعلام می دارد که تابعان دین (هدی)، اهل هدایت و سعادتند و اعراض کنندگان از آن (ذکر) در دنیا و آخرت اهل ضلالت و شقاوت خواهند بود. بنابراین در سیاق پنجم خداوند به پیامبر اسلام توصیه به ذکر می کند (حضور دل در محضر حق) با تلاوت قرآن در صبح و شام و... یا با تسبیح [به همراه تسبیح گویان هستی] و یا با صلوات که بهترین روزی الهی است. زیرا تقوا آور است و در آیه ۱۳۲ سوره طه آمد هوَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى^۱ پس خداوند از او می خواهد خودش را بیش از این برای هدایت مشرکان لجوج و بهانه جو به سختی نیندازد.

۲-۸- غرض اصلی سوره طه

۱. ترجمه: وعاقبت نیکو برای (اهل) تقوی است .

باتوجه به اهداف فصول و سیر هدایتی، غرض اصلی سوره عبارت است از: دلجویی و حمایت از رسول خدا (صلی الله علیه وآله)، با متذکر ساختن اهل خشیت به ذکر است که آن شامل تبعیت از قرآن و رسول خدا (صلی الله علیه وآله) و ولیّ اوست، و مداومت برتسبیح و صلوات می باشد که همگی سبب هدایتند و اعراض از آنها سبب شقاوت و ضلالت است.

۲-۹- نمودار ساختار سوره طه

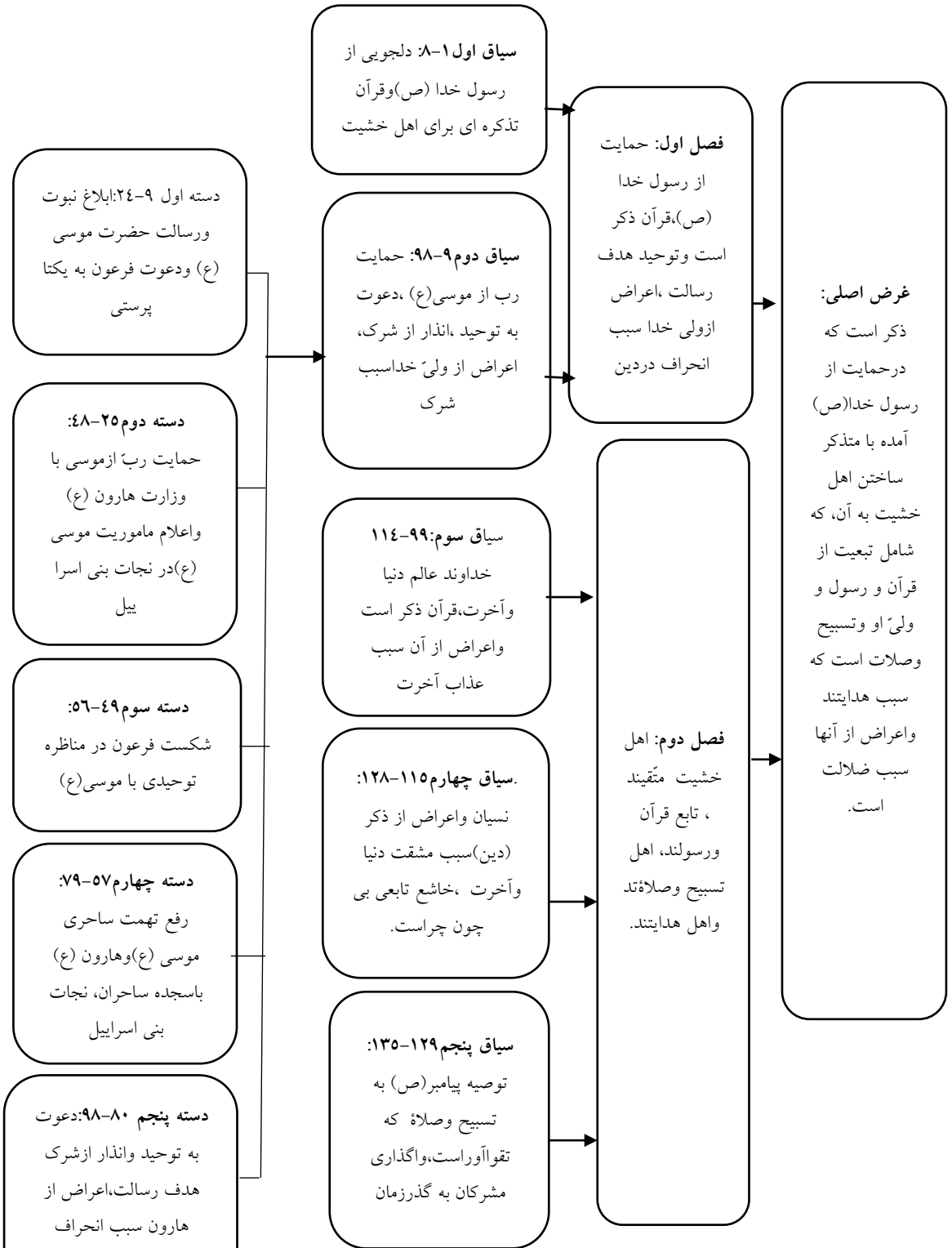
با کنار هم قرار دادن اهداف دسته آیات و سیاق ها، غرض سیاق ها و از مشترکات سیاق ها فصول بدست می آید. غرض اصلی سوره طه از مشترکات اهداف فصول کشف می شود. این فرآیند در پایان مقاله در قالب نمودار درختی ترسیم شده است.

نتیجه گیری

از بررسی لفظی ساختار سوره طه که از پنج سیاق تشکیل شده و سیر هدایتی و غرض اصلی سوره چنین به نظر می رسد، با توجه به اینکه این سوره در اوج سختی های تبلیغ دین برایشان نازل شده تا حمایت خداوند را نسبت به رسولانش در مقابل مشرکان به او یادآور شود؛ و مومنان را به ذکر یعنی حضور در آستان حق متذکر شود، این حضور نجات بخش آنان از دام شیطان خواهد بود و موجب هدایت آنان خواهد شد. ذکر، در این سوره دارای مراتبی است از جمله تبعیت از قرآن و رسول خدا (صلی الله علیه وآله) است همچنین حمایت از رسول با فرمانبرداری مردم از ولیّ او (حضرت علی علیه السلام) صورت می گیرد که از مراتب ذکر می باشد. مراتب دیگر ذکر، صلوات و مشغول بودن به تسبیح در اغلب اوقات شبانه روز است، زیرا در دل اهل خشیت، ایجاد خشیت و تقوا می کند و همین خشیت، خشوع و مطیع فرمان بودن در مقابل قرآن و رسول و ولیّ او را بی هیچ اعراضی به دنبال خواهد داشت که هدایت و سعادت در دنیا و آخرت ثمره آن است. درحالی که سرکشی و اعراض از آنان سرانجام شومی چون

نامه الهیات، سال دهم، شماره چهل، پاییز ۱۳۹۶

فرعون را برای انسان رقم خواهد زد و ضلالت و شقاوت در دنیا و آخرت دامنگیر او خواهد شد.

منابع

قرآن کریم

۱- آلوسی، محمود، ۱۴۱۵ق، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، دارالکتب العلمیه، بیروت

۲- ابن عاشور، محمد بن طاهر، ۱۹۸۴م، التحریر والتنویر، الدار التونسیه

۳- ابن عربی، محمد بن عربی، ۱۴۱۰ق، رحمه من الرحمن فی تفسیر القرآن، مطبعة نصر

۴- ابن قتیبه، ابو محمد عبدالله بن مسلم، بی تا، غریب القرآن، بی نا، بی جا

۵- ابن قیم جوزی، محمد بن ابی بکر، ۱۴۱۰ق، تفسیر القرآن الکریم، دار مکتبه الهلال، بیروت

۶- ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمرو، ۱۴۱۹ق، تفسیر القرآن العظیم، دارالکتب العلمیه، بیروت

۷- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، دار صادر، بیروت

۸- ابوالفتوح رازی، حسین بن علی، ۱۴۰۸ق، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد

۹- ابیاری، ابراهیم، الموسوعه القرآنیه، بی جا، مؤسسه سجل العرب

۱۰- الهی زاده، محمد حسین، ۱۴۰۵ق، تدبر در قرآن، جزء ۲۸-۲۹، ۱۳۹۲، تدبر در قرآن و سیره، مشهد

۱۲- بازرگان، عبدالعلی، ۱۳۷۵ش، نظم قرآن، انتشارات قلم، تهران

۱۳- بحرانی، هاشم، ۱۴۱۶ق، البرهان فی تفسیر القرآن، تهران، بنیاد بعث

۱۴- برقی، احمد بن محمد بن خالد، ۱۳۳۰ش، المحاسن، دارالکتب الاسلامیه، تهران

- ۱۵- بستانی، محمود، ۱۳۸۴ش، پژوهشی در جلوه‌های هنری داستان‌های قرآن، ترجمه‌ی موسی دانش، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مشهد
- ۱۶-، تفسیر اللبائی للقرآن الکریم، انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد
- ۱۷- بقاعی، برهان الدین ابوالحسن ابراهیم، ۱۴۱۵ ق، نظم الدرر و فی تناسب الآیات و السور، دارالکتب العلمیه بیروت
- ۱۸- بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم، ۱۳۷۶ ش، قرآن ناطق، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران
- ۱۹- پورسیف، عباس، ۱۳۹۲ ش، خلاصه تفاسیر المیزان و نمونه، نشر تهران، تهران
- ۲۰- ثعالبی، عبدالرحمان بن محمد، ۱۴۱۸ ق، جواهر الحسان فی تفسیر القرآن، دار احیاء التراث العربی، بیروت
- ۲۱- جوهری، اسماعیل بن حماد، ۱۳۷۶ ق، الصحاح، دارالعلم للملایین، بیروت
- ۲۲- حجازی، محمد محمود، ۱۴۱۳ ق، تفسیر الواضح، دار الجیل الجدید، بیروت
- ۲۳-، الواحده الموضوعیه فی القرآن الکریم
- ۲۴- حجتی، ۱۳۸۳ ش، پژوهشی در تاریخ قرآن کریم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران
- ۲۵-، ۱۳۸۱ ش، اسباب النزول، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران
- ۲۶- حسکانی، عبیدالله بن احمد، ۱۴۱۱ ق، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، تهران
- ۲۷- حسینی استرآبادی، ۱۴۰۹ ق، شرف‌الدین علی، تأویل الآیات الظاهره، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه، قم
- ۲۸- حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین بن احمد، ۱۳۶۳ ش، تفسیر اثناعشری، انتشارات میقات، تهران
- ۲۹- حقی بروسوی، اسماعیل، روح البیان فی تفسیر القرآن، بی‌تا، دار الفکر، بیروت

نامه الهیات، سال دهم، شماره چهل، پاییز ۱۳۹۶

- ۳۰- حوی، سعید، ۱۴۰۹ ق، *الاساس فی التفسیر*، دار السلام، قاهره
- ۳۱- خامه گر، محمد، ۱۳۸۲ ش، *ساختار هندسی سوره های قرآن*، انتشارات امیرکبیر، تهران
- ۳۲- خمینی، مصطفی، ۱۴۱۸ ق، *تفسیر القرآن الکریم*، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی
- ۳۳- خوئی، ابوالقاسم، ۱۳۹۵ ق، *البيان فی تفسیر القرآن*، دار الزهراء، بیروت
- ۳۴- دروزه، محمد عزت، ۱۳۸۳ ق، *التفسیر الحدیث*، دارالکتب العربیه، قاهره
- ۳۵- رازی، ابولفتوح، ۱۳۵۲ ش، *تفسیر روض الجنان و روح الجنان*، انتشارات کتابفروشی اسلامی
- ۳۶- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲ ق، *المفردات فی غریب القرآن*، دارالعلم، دمشق
- ۳۷- رضا، محمد رشید، ۱۴۱۴ ق، *تفسیر المنار*، دارالمعرفه، لبنان
- ۳۸- زحیلی، وهبه بن مصطفی، ۱۴۱۸ ق، *التفسیر المنیر فی العقیده و الشریعه و المنهج*، بیروت، دارالفکر المعاصر
- ۳۹- زرکشی، بدرالدین محمد بن عبدالله، ۱۴۰۸ ق، *البرهان فی علوم القرآن*، دارالکتب العلمیه، بیروت
- ۴۰- زمخشری، محمود، ۱۴۰۷ ق، *الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل*، دارالکتاب العربی، بیروت
- ۴۱- سبجانی، جعفر، ۱۳۷۰ ش، *منشور جاوید*، مؤسسه امام صادق (ع)، قم
- ۴۲- سیوطی، ۱۴۰۴ ق، *الدر المنثور فی تفسیر المأثور کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی*، قم
- ۴۳- ، ۱۳۹۲، *الاتقان فی علوم القرآن*، امیرکبیر، تهران
- ۴۴- شبر، عبدالله، ۱۴۱۲ ق، *تفسیر القرآن الکریم*، دار البلاغه للطباعه و النشر، بیروت

نامه الهیات، سال دهم، شماره چهل، پاییز ۱۳۹۶

- ۴۵- شحاته، عبدالله محمد، ۱۳۶۹ش، درآمدی به تحقیق در اهداف و مقاصد سوره‌ها، محمد باقر حجتی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران
- ۴۶- شیخ صدوق، محمد بن علی، معانی الاخبار، مترجم: محمدی شاهرودی، عبدالعلی، موسسه النشر الاسلامی
- ۴۷- طباطبایی، محمد حسین، ۱۳۷۲ش، المیزان فی تفسیر القرآن، انتشارات ناصر خسرو، تهران
- ۴۸- طبرسی، فضل بن حسن، ۱۳۷۷ش، جوامع الجامع، انتشارات دانشگاه تهران و مدیریت حوزه‌ی علمیه‌ی قم، تهران
- ۴۹- همو، ۱۳۷۲ش، مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن، انتشارات ناصر خسرو، تهران
- ۵۰- طبری، ابوجعفر محمد بن جریر، ۱۴۱۲ق، جامع البیان فی تفسیر القرآن، دارالمعرفه، بیروت
- ۵۱- طریحی، فخرالدین، غریب القرآن الکریم، انتشارات زاهدی، قم
- ۵۲-، ۱۳۷۵ش، مجمع‌البحرین، کتابفروشی مرتضوی، تهران
- ۵۳- طنطاوی، محمد، ۱۹۹۳م، التفسیر الوسیط للقرآن الکریم، دارالمعارف، قاهره
- ۵۴- طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، دار احیاء التراث العربی، بیروت
- ۵۵- طیب ابراهیم، علی، ۱۴۲۳ق، اعراب القرآن الکریم، بیروت
- ۵۶- عبده، شیخ محمد، تفسیر المنار، نظریه‌ی الوحده للموضوعیه للسور
- ۵۷- فخر رازی، ابوعبدالله محمد بن عمر، ۱۴۲۰ق، مفاتیح الغیب، دار احیاء التراث العربی، بیروت
- ۵۸- فراهیدی، خلیل بن احمد، ۱۴۱۰ق، العین، انتشارات هجرت، قم
- ۵۹- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، بصائر ذوی التمییز فی لطائف الکتاب العزیز، المكتبة العلمیه، بیروت
- ۶۰-، ۱۴۱۵ق، القاموس المحیط، بیروت

- ۶۱- فیض کاشانی، محسن، ۱۴۱۸ق، *الأصفي في تفسير القرآن*، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، قم
- ۶۲-، ۱۴۱۵ق، *الصابي*، انتشارات الصدر، تهران
- ۶۳- قرائتی، محسن، ۱۳۸۳ش، *تفسیر نور*، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، تهران
- ۶۴- قرشی، علی‌اکبر، ۱۳۷۷ش، *تفسیر احسن الحدیث*، بنیاد بعثت، تهران
- ۶۵-، ۱۳۷۱ش، *قاموس قرآن*، دارالکتب الاسلامیه، تهران
- ۶۶- قطب، سید، ۱۴۱۲ق، *في ظلال القرآن*، دار الشروق، بیروت
- ۶۷- قمی، علی بن ابراهیم، ۱۳۶۷ش، *تفسیر قمی*، دارالکتاب، قم
- ۶۸- کاشانی، فتح‌الله، ۱۴۲۳ق *زبدۃ التفاسیر*، بنیاد معارف اسلامی، قم
- ۶۹-، ۱۳۳۶ش، *منهج الصادقين في الزام المخالفين*، کتابفروشی محمد حسن علمی، تهران
- ۷۰- کاشانی، محمد بن مرتضی، ۱۴۱۰ق، *تفسیر المعین*، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، قم
- ۷۱- کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، ۱۳۶۳ش، *الکافی*، دارالکتب الاسلامیه، تهران
- ۷۲- مجاهد بن جبر، *تفسیر مجاهد*، بی‌نا، بی‌جا
- ۷۳- مدرسی، ۱۴۱۹ق، *من هدی القرآن*، دار محبّی‌الحسین، تهران
- ۷۴- مرادی زنجانی، حسین و لسانی فشارکی، محمد، ۱۳۸۶ش، *روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم*، قلم مهر، زنجان
- ۷۵-، *جزوه آموزشی ساختارشناسی سوره*
- ۷۶- مراغی، احمد بن مصطفی، *تفسیر المراغی*، بیروت، دار احیاء التراث العربی
- ۷۷- مصطفوی، حسن، ۱۳۶۰ش، *التحقیق فی کلمات القرآن*، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران
- ۷۸- مغنیه، محمد جواد، ۱۴۲۴ق، *التفسیر المبین*، دارالکتب الاسلامیه، تهران

- ۷۹-، ۱۴۲۴ ق، التفسیر الکاشف، دارالکتب الاسلامیه، تهران
- ۸۰- مکارم شیرازی، ناصر، ۱۴۲۱ ق، الامثل فی تفسیر کتاب الله المنزل، انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب، قم
- ۸۱-، ۱۳۷۴ ش، تفسیر نمونه، دارالکتب الاسلامیه، تهران
- ۸۲- میبدی، ابوالفضل رشیدالدین، ۱۳۶۱ ش، کشف الاشرار و عدّه الابرار، انتشارات امیرکبیر، تهران
- ۸۳- میدانی، عبدالرحمن حسن، ۱۳۹۹ ق، قواعد التدبیر الامثل الکتاب الله عزوجلّ، دارالقلم، دمشق
- ۸۴- وجدی، محمد فرید، ۱۹۸۶ م، المصحف المفسر، دارالمعارف، مصر
- ۸۵- هاشم زاده‌ی هریسی، هاشم، ۱۳۷۷ ش، شناخت سوره‌های قرآن، نشر رامین، تهران
- ۸۶- همامی، عباس، مقاله تفسیر و تأویل از منظر چینش آیات، پژوهش دینی، دوره دوم، شماره اول، تهران

منابع اینترنتی

- ۸۷- الهی‌زاده، محمد حسین www.tadabor.ir
- ۸۸- مقاله «محمد»، ۲۰ ژوئن ۲۰۱۶ دانشنامه wikipedia
- ۸۹- منابع نرم افزاری: جامع التفاسیر نور